

dr hab. Paulina Forma, prof. UJK

UNIWERSYTET SZCZECIŃSKI

RPW/14975/2024 P
Data:2024-08-16

UNIWERSYTET SZCZECIŃSKI
ul. Krakowska 71-79
PUNKT KANCELARYJNY NR 8

16. 08. 2024

W P Ł Y N Ę Ł O

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Agnieszki Makaś nt. „Społeczne i pedagogiczne aspekty sytuacji życiowej dzieci doświadczających bezdomności” (Social and pedagogical aspects of the life situation of children experiencing homelessness), napisanej pod kierunkiem naukowym prof. zw. dr hab. Barbary Kromolickiej; Uniwersytet Szczeciński, ss. 231.

Uwagi ogólne

Problematyka dotycząca bezdomności, a szczególnie społecznych i pedagogicznych aspektów sytuacji życiowej dzieci jej doświadczających jest w naukach społecznych, a przede wszystkim w pedagogice bardzo ważna, ponieważ dotyczy funkcjonowania społecznego dziecka. Dlatego też podejmowanie badań dotyczących rozpoznawania sytuacji życiowej, społecznych oraz pedagogicznych aspektów występujących w środowisku dzieci doświadczających zjawiska bezdomności jest zasadne, potrzebne, uzasadnione pedagogicznie i społecznie. Badania tym cenniejsze, ponieważ bezdomność to niepokojący problem społeczny. Ponadto doświadczanie bezdomności przez dziecko jest tematem słabo rozpoznanym.

Należy zaznaczyć, iż w dostępnych polskich źródłach trudno o jednoznaczne rozstrzygnięcie definicyjne, zwłaszcza w kontekście dziecięcej bezdomności, nadal stanowi ona zagadnienie niszowe w literaturze przedmiotu.

Jak słusznie dostrzega Autorka dysertacji, fakt umieszczenia dziecka wraz z rodziną w instytucji nie przerywa bezdomności dziecka, a jedynie zmienia jej wymiar. Kryzys bezdomności przenika codzienność funkcjonowania dziecka i odziera z najważniejszego miejsca przeżywania dzieciństwa, jakim jest dom.

Warto zaznaczyć, iż w perspektywie pedagogicznej dom, przestrzeń często występująca ze współczynnikiem humanistycznym. Wypełnione są treścią, będącą wytworem społecznego procesu historycznego i indywidualnej aktywności ludzkiej. Odnoszą się do miejsc, w których

SCP/1891/2024
ID: 17780300007775

odbijają się osobiste doświadczeń ludzi związanych z daną przestrzenią. Perspektywa ta wyznacza również specyficzne poczucie domu, który traktowany jest jako przestrzeń nasycona ludzkim doświadczeniem. Ponadto dom jako kategoria dziecięcej przestrzeni jest głównym składnikiem świata dziecka. Tworzy „przestrzeń rozwoju”, która obejmuje dwa podsystemy: otoczenie fizyczne, czyli kontakt dziecka z przedmiotami oraz otoczenie społeczne, czyli kontakt dziecka z ludźmi, zwłaszcza z osobami dla niego znaczącymi. Przestrzeń fizyczno-przyrodniczą tworzą przede wszystkim: miejsce zamieszkania, sieć komunikacyjna, do której dziecko ma dostęp oraz tereny zielone. W ich obrębie znajduje się cała infrastruktura, z którą dziecko ma styczność w swoim środowisku życia. Przestrzeń społeczno-kulturowa to osoby i interakcje społeczne. Przestrzeń rozwoju wypełniają odpowiednie stymulatory i stabilizatory. Najistotniejsze z nich konstytuują przestrzeń życia dziecka, która w przypadku małego dziecka, określana jest, jak pisze m.in. (Samborska, 2012, s. 282) właśnie jako „dom”.

Autorka dysertacji doktorskiej szerzej spogląda na tytułowe zagadnienie, podejmuje próbę ukazania społecznych i pedagogicznych aspektów sytuacji dziecka doświadczającego bezdomności. Jego codzienności, bycia w świecie rodzinnym i społecznym.

Przyjmuje paradygmat jakościowy. Ukazuje sens i znaczenie doświadczeń w perspektywie retrospekcyjnej.

Prezentowana praca doktorska w swoim tytule i podjętych badaniach ma nowatorski charakter, niewiele jest bowiem w literaturze pedagogicznej prac z tego zakresu. Pozytywnie oceniam wkład Autorki rozprawy w rozwój badań nad społeczno-pedagogicznymi aspektami sytuacji życiowej dzieci doświadczających bezdomności.

To wymagający teren badań, chociażby w zakresie różnorodności w poziomie wiedzy z dzieciństwa (przytaczanej w procesie retrospekcji), a także osobistych doświadczeń. Należy docenić umiejętności i warsztat badawczy magister Agnieszki Makaś, jest on w mojej ocenie poprawny i dojrzały metodologicznie.

Wyniki badań, które podjęła Autorka dysertacji doktorskiej potwierdzają podejmowanie działań zaradczych (postulatów pedagogicznych), dostosowując je m.in. do specyfiki bezdomności, której doświadczyli badani. Jak dowodzi Pani magister niezbędne jest prowadzenie badań, dających ogląd sytuacji dziecka doświadczającego bezdomności, i choć bezdomność dziecięca zazwyczaj ma charakter incydentalny to wraz z innymi środowiskowymi uwarunkowaniami wpływa, co uwidocznione w naukach społecznych, pedagogice społecznej na dalszy rozwój i funkcjonowanie człowieka.

Taka perspektywa badawcza wpisuje się w teorię pedagogiki społecznej, w której jak pisała H. Radlińska (1962, s. 56) „zainteresowanie wzajemnym stosunkiem jednostki i

środowiska, wpływem warunków bytu i kręgu kultury na człowieka w różnych fazach jego życia, wpływem ludzi na zapewnienie bytu wartościom przez ich przyjęcie i krzewienie oraz przetwarzanie środowisk siłami człowieka w imię ideału” implikują dalszą eksplorację sytuacji dziecka. Warto podkreślić, iż Autorka rozważania i badania własne osadza w teorii ekologii humanistycznej Urie Bronfenbrennera, który podkreśla, iż miejsce współczesnego człowieka jest produktem procesów społecznych, interakcji oraz własności fizycznych środowiska. Wybrana przez Autorkę teoria stworzyła możliwość analizy sytuacji życiowej dziecka doświadczającego bezdomności w kontekście kilku struktur.

Uwagi szczegółowe

Praca złożona jest ze Wstępu, czterech rozdziałów (teoretycznych, metodologicznego, empirycznego), podsumowania, postulatów pedagogicznych oraz bibliografii, streszczenia pracy w języku polskim i angielskim, spisu rysunków, systemu kodowania wywiadów. Całość liczy 231 stron.

Zacznę od oceny Wstępu (s. 4-5), który stanowi wprowadzenie w problematykę pracy i badań, wskazuje na rangę społeczną i pedagogiczną podjętego tematu. Autorka przedstawia w nim dotychczasowe oraz arbitralne spojrzenie na funkcjonowanie dziecka doświadczającego bezdomności i społecznych oraz pedagogicznych aspektów sytuacji dziecka. Jego codzienność bycia w świecie rodzinnym i społecznym. Ukazuje kategorie wyboru analiz, przedstawia interdyscyplinarność pracy, jej refleksyjność. Ponadto ukierunkuje czytelnika na ważne elementy wskazanego zagadnienia tj. odkrycie sensów i znaczeń jakie nadano doświadczeniu bezdomności w perspektywie retrospekcyjnej. Autorka we wstępie akcentuje zasadność podjęcia tematu pracy, co jest ważnym elementem poznania naukowego, wszelkich przedsięwzięć badawczych. Wstęp został napisany poprawnie merytorycznie, zawiera w mojej ocenie elementy, które powinny stanowić wprowadzenie do badań naukowych.

Pierwszy rozdział (ss. 6-43) dotyczy założeń teoretycznych. Obejmuje operacjonalizację pojęcia bezdomności, jego problematyki w przestrzeni publicznej, a więc podstawowego zagadnienia określonego tematem rozprawy. W rozdziale tym zilustrowano bezdomność na gruncie polskim, przyczyny bezdomności, typologię bezdomności, etapy przechodzenia w jej stan, fazy wychodzenia z bezdomności oraz dobre praktyki w przewycięzaniu kryzysu bezdomności. Autorka dokonała konceptualizacji pojęcia, zilustrowała zjawisko. W pierwszym rozdziale, ze względu na zakres problemowy rozprawy

ważnym elementem jest także akcent wieloparadygmatowości wobec problemu bezdomności. Magister Agnieszka Makaś podkreśla, iż nie ma dwóch identycznych biografii bezdomności, stąd też działania i instrumenty prewencyjne, pomocowe powinny być dobrane do jednostkowych, indywidualnych potrzeb i deficytów. Przybliżyła dokonaną kwerendę pedagogicznych materiałów źródłowych, wspominając w tej części dysertacji doktorskiej o kierunku zmiany życiowej, czyli o postrzeganiu szans wyjścia z bezdomności. Zwraca uwagę czytelnika na ciągle zmiany w kontekście przyczyn bezdomności, które zachodzą w ponowoczesnej rzeczywistości, a dotyczą takich sfer, jak: rodzina, społeczeństwo, polityka czy ekonomia państwa. Ponadto ukazuje także inne atrybuty w odniesieniu do bezdomności, za cytowanym przez Autorkę, Urlichem Beckiem według którego „w dobie indywidualizacji umożliwiające są dwie sprzeczne tendencje - z jednej strony masowość, z drugiej osamotnienie losu”. Autorka dostrzega analogię bezdomności do ubóstwa, która jak pisze jest z nim skorelowana.

To łącznie pięć podrozdziałów, które ukazują aktualny stan wiedzy i badań. Rozdział został napisany w oparciu o bogatą literaturę przedmiotu. Dyskusja Autorki prowadzona jest logicznie, chronologicznie i merytorycznie. Widoczna jest jej wiedza z tego zakresu, dobre interpretowanie kolejno omawianych treści. Rozdział pierwszy stanowi kompendium wiedzy o bezdomności w przestrzeni publicznej. Występują w nim niewielkie uchybienia edytorskie (m.in. niejednorodność zapisu w przypisach dolnych s. 13, stylu czcionki s. 27).

Rozdział drugi pt. „Bezdomność w doświadczeniu kobiet, dzieci i rodzin” (s.44- 61) złożony jest z trzech podrozdziałów, w których poruszone zostały następujące zagadnienia: Bezdomność kobiet. Charakterystyka zjawiska-przeгляд literatury; Bezdomność rodzin; Dziecko w kryzysie bezdomności - trudności definicyjne.

Prowadząc interdyscyplinarne rozważania Autorka konkluduje, iż problem bezdomności dzieci nie może być traktowany marginalnie. W tej części pracy podkreśliła, że rozpatrując sytuację życiową bezdomnego dziecka, przyjęła, że bezdomność dziecka dotyczy sytuacji, w której przebywa ono wraz z rodzicem w instytucji, a także zdefiniowała, co rozumie pod pojęciem dziecka doświadczającego bezdomności. Jak podaje, rozumie je jako dziecko, które nie miało adekwatnego miejsca, określonego jako odpowiednio urządzone przestrzeń, zapewniająca mu poczucie zadomowienia, bezpieczeństwa, godnej egzystencji oraz warunków życia i rozwoju wystarczających do zaspokojenia jego potrzeb ujawniających się na określonych etapach jego ontogenetycznego rozwoju.

Odwołała się kolejno do opracowań m.in. A. Przemeńskiego, M. A. Basińskiej, M. Janickiej, A. Kruczek, M. Dębskiego, A. Dębskiej-Cenion, S. Retowskiego, H. Kubickiej, A.

Dudy, Ł. Browarczyk, D. Piekut-Brodzkiej, B. Schluz, M. Mikołajczyk, C. M. Renzzetego, D. J. Curran.

Warto zaznaczyć, iż Autorka odnosi się także to zagranicznych opracowań m.in. S. Murran, E. Brady, How does family homelessness impact on children's development? A critical review of the literature? A critical review of the literature z 2022 roku. Prowadzone przez Autorkę analizy wskazują tu także na ważną pedagogiczną kategorię pojęciową tj. kategorię wsparcia społecznego.

W tym miejscu, cytując badania wspomnianych Auterek oraz odwołując się do europejskich badań (European Observatory of Homelessness), magister Agnieszka Makaś podkreśla wagę tytułowego zagadnienia. Wskazuje, iż zamieszkiwanie rodziny z dzieckiem poza domem, w instytucji, schronisku ma znaczący wpływ na jego rozwój emocjonalny, społeczny i fizyczny. Rodziny doświadczające bezdomności przed zamieszkiwaniem w schronisku, zazwyczaj pomieszkują tymczasowo w różnych miejscach, co nierzadko doprowadza do tzw. wysiedlenia terytorialnego, emocjonalnego, braku możliwości zbudowania sieci wsparcia w środowisku lokalnym. Ponadto bezdomność rodzin może mieć także związek z separacją od jednego z rodziców.

Podsumowaniem tej części pracy jest konkluzja, iż bezdomność dziecka ma ogromne konsekwencje, negatywny wpływ na rozwój fizyczny, psychiczny, stan zdrowia, trudniejszą sytuację szkolną, trudności w budowaniu relacji społecznych, co potwierdza potrzebę prowadzenia badań w kierunku wsparcia dziecka i rodziny. Słusznie akcentuje wpisanie bezdomności w konkretne warunki społeczno-kulturowe, geopolityczne, jednocześnie implikując do dalszych badań nad dziecięcą bezdomnością.

O dojrzałości badaczki, Autorki dysertacji świadczy fakt, iż w teoretycznych rozdziałach pracy, niezależnie od wybranych przez nią definicji, trafnie dostrzega kontekst znaczenia domu w życiu dziecka i trajektorii losu bezdomnych, deprywacji społecznej, która prowadzi do wykluczenia z życia i poczucia osamotnienia.

Rozdział trzeci pt. „Metodologiczne podstawy badań własnych” (s.62- 84) złożony jest z ośmiu podrozdziałów, w których poruszone zostały następujące zagadnienia: Teoretyczne uzasadnienie badań; Strategie badań; Przedmiot i cele badań; Problemy badawcze, operacjonalizacja badanych kategorii; Metoda badawcza-studium przypadku (w tym techniki badań; Wywiad narracyjny skoncentrowany na problemie; Narzędzie badawcze-dyspozycje do wywiadu); Teren i organizacja badań, charakterystyka badanej grupy.

W sformułowanych podrozdziałach Magister Agnieszka Makaś prawidłowo, zgodnie z metodologią w naukach społecznych - pedagogicznych sformułowała cele badań własnych. Jak

określiła, za Jadwigą Izdebską za sytuację życiową dziecka przyjęła układ warunków, doświadczeń i przeżyć dziecka mających miejsce w rodzinie i poza nią w określonym czasie i przestrzeni. Opisała ją w dysertacji z perspektywy retrospekcyjnej, odnosząc się do subiektywnych konsekwencji bezdomności. Optyka taka daje możliwość ukazania indywidualnej historii i rozpatrywania jej w szerokim kontekście.

Przedmiotem badań własnych ustanowiła społeczne i pedagogiczne aspekty sytuacji życiowej dzieci doświadczających bezdomności z perspektywy retrospekcyjnej obejmującej poznanie społecznych i pedagogicznych aspektów sytuacji życiowej dziecka oraz ich konsekwencji.

Dookreśliła cele teoretyczne, poznawcze i praktyczne pracy. Dążyła do poszerzenia wiedzy o sytuacji życiowej dzieci jako warunku wzrostu i wrastania dziecka, poszerzenia wiedzy na temat bezdomności doświadczanej przez dzieci, jej specyfiki i konsekwencji dla dalszego rozwoju, poszerzenia wiedzy na temat domu rodzinnego w kontekście dzieciństwa, a także poznania społecznych aspektów sytuacji życiowej dzieci doświadczających bezdomności i jej konsekwencji, poznania pedagogicznych aspektów sytuacji życiowej dzieci doświadczających bezdomności i jej konsekwencji, poznania subiektywnych konsekwencji doświadczania bezdomności w dzieciństwie. Ponadto założyła wypracowanie wskazówek w kierunku budowania i projektowania działań profilaktycznych i działań wspierających ukierunkowanych na pracę z rodziną i dziećmi w kryzysie bezdomności.

Powołując się na źródła z metodologii badań pedagogicznych (m.in. opracowania T. Pilcha, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wyd. Akademickie Żak, Warszawa 2001; M. Łobockiego, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2004; S. Nowaka, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2020; J. Sztumskiego, *Wstęp do metod i badań społecznych*, Warszawa 1991) dążyła do rozpoznania głównego problemu, odpowiedzi na pytanie: Na jakie społeczne i pedagogiczne aspekty sytuacji życiowej wskazują osoby dorosłe, które w dzieciństwie doświadczyły bezdomności? Uszczegółowiła eksplorację poprzez konstrukcję problemów szczegółowych, tj.: Jak osoby dorosłe opisują społeczne aspekty doświadczanej w dzieciństwie bezdomności?; Jak osoby dorosłe opisują pedagogiczne aspekty doświadczanej w dzieciństwie bezdomności?; Jak osoby dorosłe przedstawiają subiektywne konsekwencje doświadczanej bezdomności?

Problemy badawcze zostały sformułowane merytorycznie, zgodnie z tematem pracy i przedmiotem badań. Do postawionych w pracy problemów badawczych Autorka nie sformułowała hipotez badawczych, a więc odpowiedzi na sformułowane problemy. W

podrozdziale 3.4. (73) trzeciego rozdziału dysertacji doktorskiej uzasadniła swoje stanowisko, przyjmując argumentację, za Profesorem Tadeuszem Pilchem (2001, s. 279).

Kolejny podrozdział (piąty) poświęcony został opisowi operacjonalizacji badanych kategorii, uwzględniając charakter postawionych problemów badawczych. Definicje przyjętych kategorii społecznych i pedagogicznych aspektów sytuacji życiowej dziecka doświadczającego bezdomności oraz subiektywnych konsekwencji bezdomności znalazły układ w arbitralnie przyjętym opracowaniu tabelarycznym (s. 76). I tak pod społecznymi aspektami sytuacji życiowej dziecka doświadczającego bezdomności znalazły się: losy rodziny pochodzenia w kontekście przyczyn znalezienia się w sytuacji bezdomności; system rodziny w kontekście pozycji dziecka w rodzinie-struktura rodziny; doświadczanie instytucji jako substytutu domu; percepcje relacji rówieśniczych w przestrzeni placówki; poczucie zaspokojenia lub niezaspokojenia potrzeb materialnych, dymensje odczuwanego wsparcia społecznego. Wśród pedagogicznych aspektów sytuacji życiowej dziecka doświadczającego bezdomności były: doświadczenie szkoły jako miejsca edukacji i rozwoju; doświadczenie atmosfery życia rodzinnego; ocena zaspokojenia potrzeb psychicznych; transmisje wartości przekazywanych przez rodzinę, zaś w zakresie konsekwencji bezdomności, tj. oceny wpływu tego doświadczenia na swoją aktualną sytuację – subiektywne przeżycia, wspomnienia, poczucie konsekwencji, wskazane straty i korzyści związane z doświadczeniem bezdomności.

W kolejnym podrozdziale 3.6. (s. 77) Autorka opisała metodę badawczą, którą posłużyła się w procesie zbierania danych. Odwołując się m.in. do stanowiska M. Strumińskiej-Kutry i I. Kołodkiewicz (2012, s. 23) przyjęła, iż prowadząc badania oparte na studium przypadków, dążyć można do zaobserwowania pewnej regularności, a zasadą strategii jest konieczność potraktowania każdego przypadku całościowo jako unikalnego zjawiska w celu odkrycia jego wewnętrznej dynamiki. Autorka wykorzystała wywiad narracyjny skoncentrowany na problemie, rozumiany za S. E. Chase jako „amalgamat interdyscyplinarnych perspektyw analitycznych, rozmaitych podejść w ramach poszczególnych dyscyplin, zarówno tradycyjnych, jak też innowacyjnych metod, które krążą wokół jednego tematu, jakim sam konkretne elementy biografii, w takiej postaci w jakiej opowiadają o niej przeżywający.”

Badania zostały przeprowadzone w oparciu o strategię jakościową, stąd przyjęty przez Autorkę plan wywiadu (planowanie, briefing/wstęp, rozpoczęcie, wywiad właściwy, debriefing/podsumowanie). Etap planowania wywiadu wiązał się z analizą literatury i wyłonieniem istotnych zakresów tematycznych.

Badania zostały przeprowadzone w okresie od listopada 2022 do marca 2023 roku. W badaniu uczestniczyło łącznie 6 osób, które w trakcie dzieciństwa wraz ze swoimi matkami doświadczyły kryzysu bezdomności schroniskowej. Istotnym kryterium doboru uczestników badania był wiek i czas trwania bezdomności. Wszyscy uczestnicy badania (2 mężczyźni, 4 kobiety) doświadczyli bezdomności będąc w wieku szkolnym (12,13,14 lat). Czas trwania w kryzysie bezdomności wynosił od roku do dwóch lat i pięciu miesięcy. Uczestnicy badania nie zawsze pamiętali pełne nazwy placówek, w których przebywali, jak wynika z ich retrospekcji były to Domy Samotnych Matek znajdujące się w województwie zachodniopomorskim, lubuskim, dolnośląskim i łódzkim.

Warto dodać, iż etap poszukiwania uczestników do badania trwał ponad rok.

Otrzymane wyniki Autorka przedstawia szczegółowo w rozdziale czwartym „Społeczne i pedagogiczne aspekty sytuacji życiowej dziecka doświadczającego bezdomności – analiza materiału badawczego (s.85-195) porządkując zebrane dane w wyodrębnionych w tej części trzech podrozdziałach.

Analizę materiału badawczego poprzedziła kontekstem uzasadnień, jakie Pani magister Agnieszka Makaś odnalazła w literaturze przedmiotu. Autorka rozpoczynając analizę społecznych aspektów doświadczania bezdomności, odwołując się do tillmanowskiego stwierdzenia, iż sytuacja życiowa dziecka uzależniona jest przede wszystkim od warunków życia środowiska rodzinnego (K. J. Tillman, 2008, s. 43-47), jak również Profesor Ewy Wysockiej, która dostrzega korelację pomiędzy człowiekiem a środowiskiem, oferującym mu określone warunki, które jednostka może przyjąć bądź odrzucić lub też zmieniać owe atrybuty życia traktuje jednostkę i środowisko jako byty tożsame, ujmując sytuację życiową jednostki systemowo, pamiętając, że w systemie tym najważniejszy jest człowiek.

Autorka wskazuje na aspekty społeczne, które uznaje za czynny element procesu wychowania. Dyskusja jest tutaj logiczna i merytoryczna. Przechodząc kolejno przez kontekst badań, prezentuje ich wyniki, rozpoczynając od deskrypcji losów rodzin pochodzenia, przyczyn znalezienia się w sytuacji bezdomności, przez system rodzinny w kontekście miejsca dziecka w strukturze rodziny, poczucie zaspokojenia i niezaspokojenia potrzeb materialnych, doświadczenia placówki jako substytutu domu, dymensji odczuwalnego wsparcia społecznego, percepcji relacji rówieśniczych w przestrzeni placówki. Zastosowanie sformułowania „losy rodziny” nawiązuje do wykorzystanej perspektywy retrospekcyjnej, podkreślając temporalność rodziny, jej dynamikę, wpływ przeszłości na aktualną sytuację.

W wypowiedziach badanych dostrzec można próbę analizy sytuacji rodzinnej z perspektywy przyczynowo-skutkowej. Zaznaczyła, że uczestnicy starali się wskazać zależności

jakie zachodziły pomiędzy poszczególnymi sferami ich życia. Jak napisano w jednej z wypowiedzi, na doświadczenie bezdomności – pomimo wcześniejszych wskazań na „życiowy pech” złożyło się wiele różnych wydarzeń. Ponadto w zebranych narracjach wskazała na dysfunkcje środowiska rodzinnego, typowe dla zjawiska bezdomności, tj.: uzależnienia, konflikty, przemoc, doświadczenie ubóstwa, przestępczość, atmosferę lęku i stresu, dezorganizację życia rodzinnego, struktury rodziny. Należy podkreślić, iż Autorka dysertacji prezentuje dobre rozeznanie, podsumowując wypowiedzi badanych dotychczasowymi badaniami z literatury przedmiotu. Fakt doświadczenia przemocy w domu rodzinnym i związane z nią dysfunkcje rodziny, jako jedną z najpoważniejszych przyczyn bezdomności wśród matek z dziećmi dostrzega między innymi w doniesieniach Danuty Piekut-Brodzkiej, Barbary Kromolickiej, Hanny Kubickiej, Magdaleny Tyl, a także europejskich i amerykańskich badaniach. Ciekawym dla czytelnika jest autorski model rekonstrukcji dróg rodzin uczestników badania do bezdomności (s. 99). Ilustruje on okoliczności utraty domu, ciężar przeżyć traumatycznych, zaniedbań opiekuńczo-wychowawczych. Autorka akcentuje także fakt, iż ówczesny wiek uczestników badania, ich wiedza na temat faktycznych przyczyn dziecięcej bezdomności może być niepełna, ale z uwagi na jakościowy charakter badań przedstawia ich własny świat sprzed lat widziany oczyma ekspertów. Powołując się na publikacje Profesor Barbary Kromolickiej zaznacza, iż rekonstrukcja rodziny może być szansą na przywrócenie stabilizacji emocjonalnej i powrotu do normalności, jednocześnie wiąże się ona z procesem przystosowawczym, przyjęciem nowych ról, wzorców zachowań i oczekiwań. Dotychczasowe analizy literatury pedagogicznej zestawia w zwięźszającej tę część dysertacji dyskusji wyników i wniosków oraz możliwości wykorzystania wyników badań w praktyce pedagogicznej.

Reasumując ten rozdział, należy podkreślić, iż analizę danych przeprowadzono przy użyciu techniki opisowej oraz konfrontującej uzyskane wypowiedzi z dotychczasowymi badaniami. To ciekawy pedagogicznie materiał, inspirujący do kolejnych badań z zakresu poruszanej tutaj problematyki. Analiza interpretacyjna przedstawiona jest tutaj w sposób rzeczowy, przejrzysty (w sposobie prowadzenia dyskusji). Autorka prowadzi ją poprawnie merytorycznie, pedagogicznie. Jej wypowiedzi są dojrzałe w sferze naukowej. Rozdział ten zawiera także niezwykle ciekawą propozycję i inspirację do kolejnych badań. Ponadto magister Agnieszka Makaś umiejętnie łączy otrzymane wyniki z dotychczasowymi wskazaniem innych badaczy, zauważa, że uwarunkowań dziecięcej bezdomności jest wiele. Píše o ważnych sytuacjach w trakcie doświadczania bezdomności, także posługując się graficznymi modelami, nie tracącymi na ważności, jak m.in. cykl dziedziczenia ubóstwa, uwzględniającymi

socjalizację przebiegającą w „kulturze ubóstwa” obok wielu wyuczonych mechanizmów zachowań, czy też przekonań o własnych niemożliwościach. Cytując Profesora Marka Rembierza (literówka s. 117 przypis dolny) akcentuje znaczenie domu rodzinnego, jako niepowtarzalnego miejsca przeżyć i formułujących człowieka doświadczeń w konfrontacji do aspektów zamieszkiwania przez badanych w instytucji (brak prywatności, będącej źródłem tożsamości, zbiurokratyzowanie przestrzeni, poczucie obcości, świadomość czasowości sytuacji, lęk przed percepcją społeczną, stereotypami dotyczącymi osób bezdomnych). W bardzo ciekawy sposób ukazuje, jak miejsce i relacje do miejsca może/mogą determinować nabywanie tożsamości bezdomnego. Retrospekcje badanych to między innymi wspomnienia trudności tychże relacji oraz ciekawa kategoryzacja i interpretacja doświadczenia placówki jako substytutu domu: domu z procedurami, domu-bezpiecznego azylu, domu głośnego, domu tymczasowego pobytu, domu bez miejsca, domu dla bezdomnych.

W rozdziale empirycznym Autorka ukazała także analizy wypowiedzi badanych dotyczące poczucia udzielanego im wsparcia i pomocy w czasie doświadczenia bezdomności. Zawarła je w podrozdziale zatytułowanym „Dymensje odczuwanego wsparcia społecznego”. Wybierając optykę pedagogiczną ciekawym byłoby także odniesienie do publikacji profesor Magdaleny Piorunek zatytułowanej „Dymensje poradnictwa i wsparcia społecznego w perspektywie interdyscyplinarnej”. W monografii tej przedstawione zostały zagadnienia związane z pomocą, wsparciem społecznym i poradnictwem. Mógłby być to ciekawy kontekst, uwzględniając fakt, iż Autorka w poprzednich podrozdziałach dokonuje odniesień wypowiedzi badanych do źródeł wykonanej przez nią kwerendy bibliograficznej i netograficznej. Wielowymiarowości zjawisk pomocowych zarówno w sposobie ich opisu, jak i w odniesieniu do zróżnicowanych obszarów ich świadczenia warto byłoby ukazać na tle powstałych problemów, trudności, kryzysów biograficznych, z którymi zmagali się badani w dzieciństwie. Tu pojawia się także implikator do kolejnych analiz, gdyż strategie, metody, formy i środki ich świadczenia i organizowania pomocy/wsparcia zmieniają się (np. coaching, poradnictwo online, poradnictwo wolontariackie). Uwzględniając okres badań i tworzenie zdalnych form wsparcia ciekawym byłoby ukazanie także takiej jego formy np. inicjatywa – remedium na przemoc domową polskiej licealistki Krystyny Paszko uhonorowana na arenie europejskiej przez Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny (EKES) Nagrodą za Solidarność Społeczną.

Treść podrozdziału to ciekawa deskrypcja wsparcia społecznego w biegu życia doświadczających bezdomności, ukazująca środowiskowy kontekst świadczenia i odbierania pomocy. W retrospekcjach badanych przede wszystkim w formie wsparcia emocjonalnego,

wartościującego, duchowego, budowanego w tzw. sieci. Korespondującym do tej części pracy jest podrozdział poświęcony percepcjom relacji rówieśniczych w przestrzeni placówki, które w retrospekcji były m.in. źródłem satysfakcji, choć nie dla wszystkich badanych (stanowiły także doświadczenie nasycone lękiem przed ekspozycją społeczną, niekorzystnym statusem w grupie, opisywanej przez pryzmat unikania i wrogości, poczucia inności, odrzucenia).

Ważne miejsce w analizie materiału badawczego zajmuje podrozdział 4.2 (s. 149), w którym znajduje się integralna analiza pedagogicznych i społecznych aspektów sytuacji życiowej dziecka doświadczającego bezdomności. Sprowadzono je do analizy: transmisji wartości przekazywanych w rodzinie, doświadczania atmosfery życia rodzinnego, oceny zaspokojenia potrzeb psychicznych, doświadczania szkoły jako miejsca edukacji i rozwoju. Całość zamyka część zatytułowana „Subiektywne konsekwencje bezdomności uczestników badania, ukazująca kontekst ekologicznej teorii rozwoju Urie Bronferbrenera.

Praca zwieńczona podsumowaniem i postulatami pedagogicznymi (ss.196-201) – określonymi szczegółowo na stronach 202-204 oraz bibliografią (ss. 205-220), wskazującą na bardzo dobre teoretyczne przygotowanie Autorki do napisania rozprawy doktorskiej, przygotowania założeń metodologicznych, analizy i interpretacji wyników badań. Znajdują się tutaj pozycje z dyscyplin naukowych, nauk społecznych, humanistycznych. Wymienione publikacje świadczą o dużej wiedzy Autorki rozprawy na podejmowany w niej temat. Na końcu dysertacji zamieszczony został spis rysunków, tabel (ss. 228-230). W pracy występują niewielkie omyłki edytorskie (np. literówki s. 79, s.106, s.117 Rembiarz zamiast Rembierz, s.217 Nozka zamiast Nózka, styl przypisów s. 87, omyłka w numeracji rysunku w treści na stronie 198 – Model społecznych i pedagogicznych aspektów sytuacji życiowej dziecka doświadczającego bezdomności i subiektywnych konsekwencji bezdomności – obszary deficytów i zasobów to w pracy rysunek 25 (s. 199). Nie wpływają one jednak na wartość merytoryczną pracy, a ich likwidacja może być przydatna w chwili publikacji treści w przyszłości.

Konkluzja

Przedstawiona mi do recenzji praca mgr Agnieszki Makaś napisana została na dobrym poziomie merytorycznym. Wysoko oceniam podjęty w rozprawie temat (jego nowatorskie ujęcie w badaniach pedagogicznych) i oryginalność. Bardzo dobrze oceniam także teoretyczne wprowadzenie w problematykę pracy i badań, a także analizę i interpretację otrzymanych wyników. Język wypowiedzi Autorki jest dojrzały naukowo, rzeczowy. Wobec sformułowanych wcześniej ocen stwierdzam, że rozprawa doktorska mgr Agnieszki Makaś pt.

„Społeczne i pedagogiczne aspekty sytuacji życiowej dzieci doświadczających bezdomności” spełnia wymogi ministerialne stawiane tego typu pracom odpowiada warunkom określonym w art. 186 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 roku Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U.2018 poz.1668, z późn.zm.) i powinna być w związku z tym dopuszczona do dalszych etapów procedury doktorskiej.

Paulina Forma
dr hab. Paulina Forma, prof. UJK